

SOMOGYI MŰZEUM

4.

FEHÉR ERZSÉBET:

JÓZSEF ATTILA KIÁLLÍTÁS
BALATONSZÁRSZÓN

FEHÉR ERZSÉBET:

JÓZSEF ATTILA KIÁLLÍTÁS
BALATONSZÁRSZÓN

1965.

Balatonszárszó talán egyetlen helysége e varázsos szépségű tájnak, amely tragédia színhelyeként vonult be a magyar irodalom történetébe. 1937. december 3-án önmaga választotta erőszakos halállal itt halt meg József Attila. Környezete remélte, hogy a vidék csendje visszaadja majd megbomlott idegzete egyensúlyát, de figyelmét nem tudta már elterelni semmi benső démonjaival folytatott végső küzdelméről.

*Úgy leszakadtam minden más világról,
ahogyan lehull a gyümölcs a fáról.*

(Le vagyok győzve)

A természet közelsége, amely régi időktől máig annyi műalkotást töltött meg itt az élet hitével, neki csak a megsemmisülés végső nyugalmat kínálta, mint egyetlen lehetőséget.

Rövid időt töltött itt, csupán néhány hetet, mégis élete, pályája minden keserű tapasztalatát itt összegezte, amikor leszúrta maga számára az utolsó, tragikus tanulságot. Hiába keresnénk hát Szárszón elhatározása indítékait, a megfejtés kulcsát egész élete őrzi, a költő és kora, a hűség és megalkuvás, vállalt feladatok és szűkreszabott lehetőségek konfliktusa:

Tejfoggal kőbe mért haraptál?

Miért siettél, ha elmaradtál?

Miért nem éjszaka álmodtál?

Végre mi kellett volna, mondd?

(Karóval jöttél...)

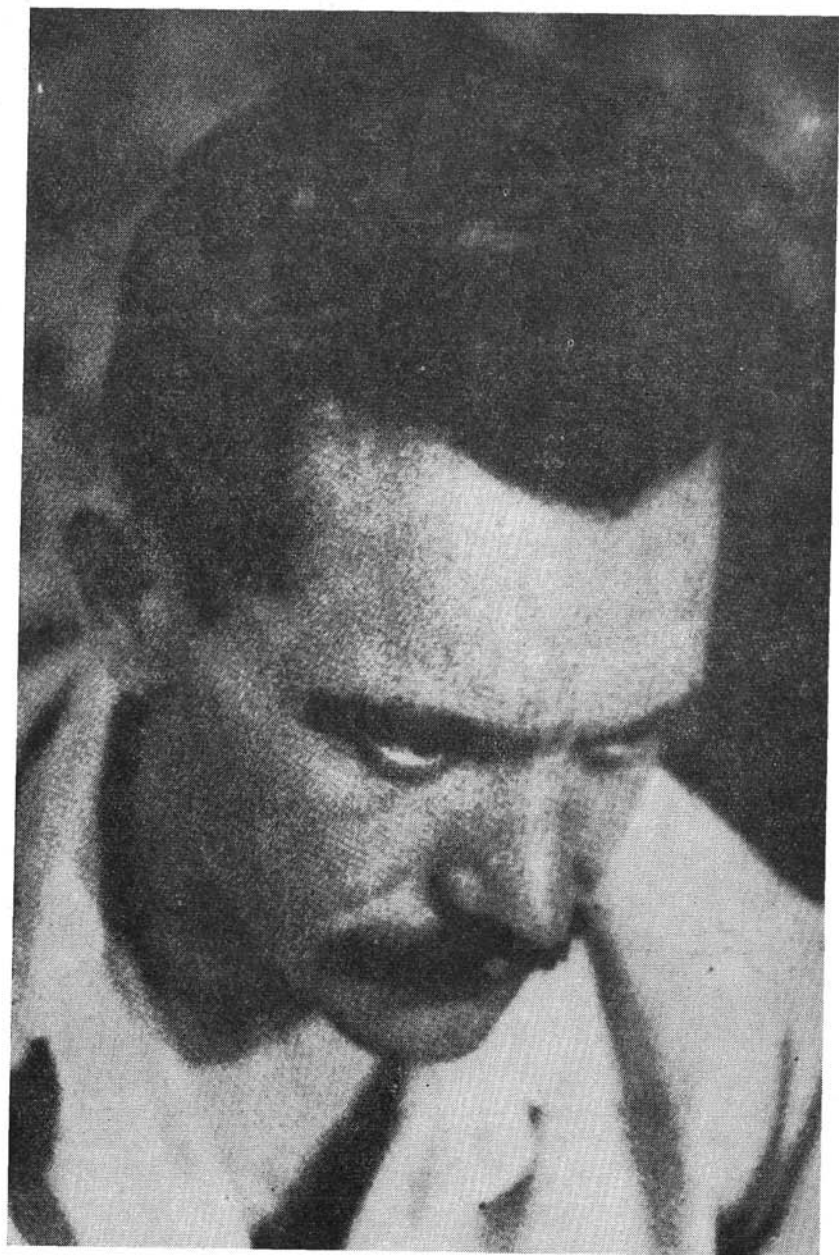
Utolsó verseiben múltját vallatja; önmagához intézett kínzó kérdéseire bennünk — utókorában — egész életműve, emberi és művészi tisztessége visszhangzik válaszul.

Személyes kapcsolat alig fűzte Szárszóhoz. Halála előtti esztendőben, 1936 nyarán, kisebbik nővére vendégeként (Makaiék a Palotapanziót bérelték) töltött itt néhány hetet. E balatoni vakáció emlékét néhány verse őrzi. 1937 elején sógora meghalt; a három kicsi gyerekkel özvegyen maradt nővér télre is Szárszón maradt. November 4-én este ide hozta le Budapestről az idősebb nővér több hónapos szanatóriumi kezelése után József Attilát. — Rövidesen kiderült, hogy a panziót nem lehet megfelelő téli szállássá alakítani. „Most megyünk a faluba téli lakást keresni — írja november 16-án kelt levelében Pestre József Jolán — a múlt heti viharok bebizonyították, hogy itt nem lehet a telet eltölteni.” Valamikor november 10 és november 30 között költöztek át a villasori házba. József Jolán leveléből tudunk az új otthonról is. November 30-án ezt írta: „... nagyon sok dolgunk volt a költözködéssel... kivettünk egy barátságos villában 2 szobát, itt legalább meleg van, ha fűtünk és ez a fontos a gyerekek és Attila miatt.” — A balatonszárszói kis emlékmúzeum tehát a költő utolsó lakása volt; innen vezetett végzetes sétaútja a közeli vasúti sorompóig.

A múzeum má alakított egykori lakásba nem lehetett visszavá-
zsolni a régi berendezést, a költő környezetét. A bútorok a nővérek
elköltözésekor új gazdához kerültek, azóta legtöbbjük meg is sem-
misült, vagy erősen megkopott. A rekonstrukció gondolatát a kiállítás
rendezői elvetették. Egyrészt azért, mert a halványuló emlékezet eh-
hez a munkához nem adhatott biztos alapot, másrészt — és főként —
azért, mert nem kívánták az újonnan készült, nem eredeti darabok-
kal az eredeti illúzióját keltetni. A lakásban egyébként néhány sze-
mélyes használati eszközön kívül semmi nem volt József Attiláé. Ki-
véve természetesen kéziratokkal telt bőröndjét, amelyben magával
hozta mindenét: műveit. Ez volt egyetlen tulajdona, magától értetődő
tehát, hogy irodalmi hagyatékának bemutatása szárszói napjainak ha
nem is tárgyi, de leghitelesebb szellemi légkörét idézi.

A költő kéziratok hagyatéka — részben nővérei útján — a Petőfi
Irodalmi Múzeum tulajdonába került. A balatonszárszói kiállítás
anyaga az Irodalmi Múzeum eredeti anyaga alapján készült másolat.
Tudjuk ugyan, hogy másolatokkal nem pótolható az eredeti szügesz-
szív hatása, mégis, több esztendőre tervezett kiállításokon az eredeti
kéziratok bemutatását mellőznünk kell. Legfontosabb ok az a tapaszt-
alat, hogy huzamosabb idő alatt nemcsak a por, de az ártatlannak
tűnő fény is megrongálja az anyagot: a papír törékennyé, az írás ne-
hezen olvashatóvá válik. József Attila kézíratainak jelentős része ce-
ruzairás, tehát fokozottan érzékeny. Továbbá a másolatok méreteivel
a kiállítás szempontjából lényeges művek és dokumentumok
megfelelően hangsúlyozhatók. Harmadsorban bizonyos anyagok egy
időben több helyen való felhasználása csak másolatokkal oldható
meg. Jelenleg az országban a balatonszárszói kívül két József Attila-
kiállítás van: a Petőfi Irodalmi Múzeum a költő életét és életművét
teljes egészében bemutató, állandó nagy kiállítása Budapesten a Ká-
rolyi palotában, és ugyancsak a fővárosban gyermekkorát mutatja be
emlékhelyé avatott szülőháza: a IX., Gát u. 3.

Emlékházaink, emlékhelyeink a hozzájuk fűződő — alkotásokból
is kimutatható művészi élmények, életrajzi mozzanatok bemutatására
hivatottak. Magától értetődő, mondjuk Jókai és Balatonfüred, Kisfa-
ludy Sándor és Badacsony, Mikszáth és Horpács, Madách és Csesztve
kapcsolata. Nem így Szárszói és József Attiláé. A bevezetésben szó
esett már róla, élete utolsó hónapja során alig jutott el hozzá a kül-
világ. E néhány hét belső története érdekes; egész élete, pályája, fel-
lobbanó vágyai és kudarcai érlelik meg döntését. Nem jelenében, csu-
pán múltjában élt, felbomló életének okait kereste. Körülötte alig
történt valami, néha levél jött Budapestről munkatársaktól, barátok-
tól, időnként néhány látogató. Ezek sem valóságos értékük, hanem
csak az ő számára érthető bizarr összefüggéseik szerint álltak össze
valamiféle történetessé. Dolgozni próbált rövid ideig tartó hittel, de
múltja elfedte előle a jövőt.

A kiállítás első terme e kínzó, munkában és csalódásban egyaránt gazdag múlt főbb állomásait járja végig. A szárszói tragédia motívumait a költő maga jelölte ki számunkra néhány hónappal halála előtt írott önéletrajzában: a *Curriculum vitae*-ben. Megrázó erővel eleveníti meg szomorú gyermekkorát, sok nélkülözését, művészetét körülvevő roppant süketséget. E vallomás nyomán választottuk ki az életrajz megfelelő mozzanatait és dokumentálni próbáltuk az önvizsgálatot.

„1905-ben születtem Budapesten” — kezdődik az önéletrajz. A kiállítás első képe szülőházának udvarát mutatja. A jobboldalt látószó földszinti szoba-konyhás lakásban látta meg a napvilágot József Áron szappanfőzőmunkás és Pócze Borbála Szabadszállásról származó volt cselédlány harmadik gyermekeként. József Jolán így emlékezett erre: „1905 április 11-én megszületett a várvavárt fiú. Születése majdnem anyánk életébe került — öt és fél kiló volt, amikor a világra jött.” (József Jolán: József Attila élete.) A tehetséges, szakmunkás apa szerény, de biztos létalapot teremtett kis családjának. 1908 nyarán egy napon váratlanul eltűnt. A család azt hitte, vállalkozókedve és kalandvágya, valamint az akkori tömeges kivándorlás láza a tengeren túli új világ felé vonzotta. Sokáig vártak hírt; egy váratlan felbukkanás után 1909 júniusában Romániából, Craiovából írta utolsó levelét gyermekeihez, majd nyoma veszett. A levél utalása alapján a család azt hitte, mégis Amerikába ment, de bizonyosat nem tudtak. József Attila hároméves volt ekkor, nyilván, igen keveset értett a három kicsi gyerekkel magára maradt mama gondjaiból, de annyit feltétlenül, hogy gondokkal teli, szomorú életüket összefüggésbe hozza az apa eltűnésével és a kivándorlással, mely — személyes élmények alapján — költészetének visszatérő témái közé tartozott.

*Csak most értem meg az apámat,
aki a zengő tengeren
nekivágott Amerikának...*

(Csak most...)

írja röviddel halála előtt; talán maga sem tudta, hogy József Áron soha nem jutott el a tengeren túlra, hanem — mint a legutóbbi kutatás kiderítette — Temesvárt halt meg alig két héttel fia előtt.

Az egyedül maradt mama alkalmi háztartási munkákkal kereste gyermekei és a maga szűkös, napi kenyerét. Lassan mindenük zálogba került, az élet drágult s munka sem volt rendszeresen. „Ő maga megvont a szájától minden falatot, hogy nekünk több jusson. Vékonyka lett, kicsi, lerágtuk a húsát, elszívtuk a vérét” — írja József Jolán. Végre rászánta magát — hiszen nem tehetett egyebet —, hogy két kisebb gyermekét menhelybe adja. Így került az ötéves Attila kisebbik nővérével, Etával Öcsödre Gombai Ferencék házához 1910 márciusában. Az itt töltött két esztendő kitörölhetetlen nyomot hagyott József Attilában; gyermekkorának talán legnagyobb sérelme

volt. Életrajzában is változatlan keserőséggel idézi fel, mint vitatták el tőle nevelőszülei számukra furcsán hangzó keresztnévét. Létének tagadását érezte ebben és elfelejteni nem tudta. Sem ezt, sem azt a néhány alkalommal kapott fenytést, amelyben nem az ütés fájt, hanem az idegen adta ütés volt gyógyíthatatlanul fájdalmas.

*Pedig hát engemet
sokszor nem is tudtam, hogy miért, vertek,
mint apró gyermeket,
ki ugrott volna egy jó szóra nyomban.
Én tudtam — messze anyám, rokonom van,
ezek idegenek.*

(Levegőt!)

Gombaiék nem voltak rossz emberek. A költő nővére — mint nagyobbacska kislány — színes emlékeket őriz az alföldi falucskáról. Egy későbbi verskézirata hátlapjára a költő is lejegyezte egyik kevésbé szomorú emlékét: „Gombainénak mondtam, hogy neki küldök egy zsák aranyat.” Ez az ígértet nyilván a kisgyerek ragaszkodásának kifejezése lehetett. Legutolsó verseinek egyikében — éppen gyermekkori ígérete kapcsán — Gombainé alakja a mamáéval folyik össze:

*aranyat ígértél nagy zsákkal
anyádnak és most itt csücsülsz ...*

(Karóval jöttél)

Az öcsödi két esztendőben a sehova nem tartozás érzése volt a legelviselhetetlenebb. Később, élete végefelé, amikor kívül rekedt minden emberi közösségen, vad fájdalommal szakadt föl a gyermekkori kivetettség és megaláztatás: „Pedig én ... akartam otthon lenni — miért vagyok én menhelyi gyerek?” (Naplójából).

A két gyerek távolléte alatt a mama minden erejét megfeszítve gyűjtött valami pénzt, hogy akármilyen szerény, de nyugodt otthonba hozhassa vissza őket. 1912 őszén már Budapesten iratkozott második elemibe a gyermek József Attila.

Önéletrajzában beszámol arról, hogy irodalommal való első, korai találkozását elemista olvasókönyvének köszönheti. Ez az emlékezetes találkozás összefügg Öcsöddel, elvitatott nevével. Az Attila királyról szóló mondák felfedezése biztonságát adták vissza.

Kilencéves, amikor kitört az első világháború és ezzel a biztos, rendszeres kereset nélküli család soha nem látott nyomorba zuhant. A kisfiú — mint egyetlen férfi a házban — úgy segített, ahogy tudott. Életrajzában ilyen mondatokat olvasunk: „Kivettem a részem az üzletek előtt való álldogálásból ... Vízét árultam ... Fát és szemet loptam a Ferencvárosi pályaudvarról, hogy legyen fűtenivalónk ... Kosarakat, csomagokat hordtam a vásárcsarnokban ...” stb. A felnőtt férfi lírájában a gondtalanság és önfeledt játék, mint vágy jelentkezik újra és újra, hasonlatok, képek formájában:

Kodres Joco!

A sö stopa

De credner gaedag kunn.

Eg ver ubesiltet enn.

Fö mähäbjönni kelen,

Föb fönnit kung best venni.

e. stopa.

Mig a cuktost stopog otvinn

U mähänt unktogotvinn

Discedant liinet lönnat.

Min sö olga var Atk lannat

*En tudom, mint a kisgyerek,
csak az boldog, ki játszhat.*

(Könnyű, fehér ruhában)

Ezek az esztendőök a megélhetés gondjával voltak terhesek. Első versének vágyait nem mesevilág táplálta, hanem a mindennapi lét alapvető szükségletei; milyen szívet facsaró, hogy olyan egyszerű létfeltételek, mint a terített asztal, a „jó ruha” és a hétköznapi alkalmasint megédesítő többlet a nyomorgó gyerek tudatában már a gazdagság fogalmával azonosak! A vers — bár szerzője tizenegyéves — sajátos módon érett költői alkotás. Lényeges mondanivalónak egyszerű, tömör megfogalmazása művészi színvonalon. E nyolc soroska a későbbi nagy versekkel azonos talajról fakadt: mindannak kimondásából, amely az emberi élet nélkülözhetetlen tartozéka. Ami első versének személyes vágya, nagy verseinek tartalma lesz az egész társadalomra kiterjesztve a „Munkát, kenyeret!”, a „hatalmat, húst a dolgozóknak” követelésben. Utolsó verse — sajátos párhuzam ez — újra visszatér az alapvető emberi életfeltételekhez, hogy lemondjon róluk, de csak a saját maga nevében:

*Szép a tavasz és szép a nyár is,
de szebb az ősz s legszebb a tél,
annak, ki tűzhelyet, családot
már végképp másoknak remél.*

(Íme, hát megeltem hazámat...)

A kis család egyetlen fenntartója, a mama, lassan felemészti az embertelen küzdelemben. A háború a hozzájuk hasonlóktól a létminimumot is elragadta. Hihetetlen erőfeszítéseket kívánt a gyenge asszonytól a pusztá fönnmaradás. Megbetegedett: rákja támadt. Hosszú hónapokig küszködött a halálos kórral és 1919 karácsonján belehalt. Az idősebb lány férjnél volt már, az árvaság két kisebb gyermekére szakadt. A tizennégyéves József Attila érezte leginkább veszteségét: kihűlt körülötte az otthon, elapadt a felé áramló önzetlen szeretet forrása. A felnőtt költő ehhez az emlékhöz menekül minden csalódásában. Költészetében a mama alakja mítosszá, az óvó szeretet szimbólumává válik. Utána kiált átkozódó férfizokogással a *Kései sirató*.

Még a mama betegsége alatt a két gyerek újra menhelybe került, de kis idő múlva visszajöttek Monorról, ahová elhelyezték őket. A „szökés” okairól a kiállított hivatalos irat tanúskodik.

Egy ideig hajóinas, majd mohó tudásvágyát és tehetségét látva, sógora és gyámja, Makai Ödön, beíratta a makói főgimnáziumba. Szorgalmaért rövidesen ingyenes helyet kapott az internátusban. Szívós kitartással tanult. Áradó levelekben számolt be hozzátartozóinak munkájáról, eredményeiről és küldi bírálatra csokorszámra verseit. Rendszeresen, állandóan ír. Egyik levelében tréfásan így búcsúzik:

me, hit mefjellur heima,
 a feldur, það heima
 hættauð feldur heima,
 ha ettemet, hi ettemet.

2 fild hefur, meit a þess,
 meit meit kelt (meit reynir)
 a hættauð vinnu meit
 hættauð, a hættauð.

sem a veggur, meit meit
 a meit meit, meit meit
 meit meit, meit meit
 meit meit, meit meit
 meit meit, meit meit

þess meit veltu in ská,
 meit meit meit meit
 meit meit meit meit
 meit meit meit meit
 meit meit meit meit

2 þess meit veltu in ská,
 meit meit meit meit
 meit meit meit meit
 meit meit meit meit
 meit meit meit meit

*Csókol Attila, a hírneves költő,
melyet nem szül kettő
sőt három emberöltő.
Attilának tetszik ének, tánc és séta,
ő az édes szavú, aranyos poéta,
Hozzá más költő csak analfabéta.*

Két kedves tanára: Galamb Ödön és Tettamanti Béla bíráló szóval egyengették a gyermekköltő útját.

Itt, Makón éri az első szerelem; versei megtelnek áradó, kamaszos lobogással. A legszebb darabok egyike a bemutatott *Csókkérés tavasszal*. Csupa játék, csupa zene, ritmusa, mint a nyugtalan szívdobogás.

Makói diákkorában ismerkedett meg a mestereként tisztelt Juhász Gyulával, akihez tűző nyárban gyalog ment látogatóba Makóról Szegedre. Biztatására gyűjtötte össze addigi versei javát és 1922 karácsonyára kötetbe fűzve *Szépség koldusa* címen jelentette meg Szegeden. Tizenhét esztendő ekkor, a régi és modern irodalom kiváló ismerője. Végigpróbálta a magyar líra minden hangszerét nagy mesterségbeli tudással, de legizgalmasabbak azok a sorok, vagy versek, ahol az elődök köntöse mögül kivillan az új, az ő saját költői egyénisége.

Az ifjú költő bemutatását Juhász Gyula vállalta, megható tisztelettel adózva a fiatal tehetségnek: „József Attila Isten kegyelméből való költő, ezt meg lehet és meg is kell mondani és nagy fiatalsága olyan ígéretekkel teljes, amelyeknek beváltása — és ez nemcsak és nem mindig a költőn múlik egészen — őt a jövőndő magyar poézis legjobbjai és legigazabbjai közé fogja emelni.”

Az egykori mester barátsága végigkísérte József Attila pályáját. Egy esztendőben dobták el maguktól az életet.

Vázlatosan ennyit mond, vagy inkább jelez az indulásról a kiállítás első táblója. Felette mintegy összefoglalásul a költő négy sora, benne a cselekvés ereje, tiszta emberi és művészi programja:

*Minden jövőndő tűz is bennem él,
hogy az utolsó harcok én legyek.
A simogatás az én lobogóm
s minden megindul, hogyha én megyek!*

(A legutolsó harcok)

Néhány esztendőt átugorva a következő kis tábló élete és pályája szempontjából igen fontos állomást jelez. Ő maga érezte ezt így: utolsó esztendejében, élete mérlegének készítésekor két alkalommal is visszatér a *Tiszta szívvel* című versével kapcsolatos egyetemi af-férta:

*Lehettem volna oktató,
nem ily töltőtoll-koptató
szegény
legény.*

*De nem lettem, mert Szegeden
eltanácsolt az egyetem
fura
ura.*

(Születésnapomra)

Továbbá: „Két szemesztert hallgattam a pesti egyetemen. Tanári vizsgát mégsem tettem, mert — Horger Antal fenyegetésére gondolva — azt hittem, úgysem kapnék állást.” (Curriculum vitae) — Hogyan folyt le Horger professzorral való emlékezetes beszélgetése, idézett versében és életrajzában maga a költő mondja el, erre nem is szükséges kitérnünk. Inkább a vers érdekes; művészi vonatkozásain túl az a költői-emberi magatartás, amely életére kiható és haláláig sérelmezett ítéletet vont maga után. A tartalmi mondanivaló nem független azoktól az élményektől, amelyek az általánosítások mögött vannak. Gimnazista évei sem voltak mentesek súlyos anyagi gondoktól. Az ingyenes internátus nem oldott meg mindent. Ennél azonban súlyosabb teherként rakódott a kamaszfiú lelkére az otthontalanság, a sehova nem tartozás érzése, rendezetlen családi viszonyai. Öngyilkosságot kísérelt meg, kórházba került. Tanulmányait megszakította; ide-oda hányódott, mezei napszámos, házitanító volt.

„... Sem akkor, sem előzőleg nem állott felvilágosító barátként mellettem senkisémmel” — írja önéletrajzában. Lázadó Krisztus című verse miatt istenkáromlásért bíróság elé állították, elítélték, majd a Kuria felmentette. Magánúton érettségizett, utána könyvügynök, hivatalnok volt. 1924 őszén beiratkozott a szegedi egyetem bölcsészkarára. Közben szinte megszakítás nélkül a megélhetés nyomozó küzdelmeivel küzdött.

Mindez tulajdonképpen benne van a versben, de a lázadás forrpontján. 1923-ban még a „simogatás”-t tűzte lobogójára, úgy érezte, hogy a szeretet hirdetésével a világ bajai megoldhatók, itt pedig nyers szókimondással a társadalom farkastörvényeivel néz szembe:

*Tiszta szívvel betörök,
ha kell, embert is ölök.*

A húszesztendősek hatalma a jövő, vagyis mindaz, ami belőlük formálódhat, az értékteremtés, vagy rombolás szunnyadó lehetősége. Íme a felkínált nyersanyag, a társadalmon múlik, mi válik belőle:

*Húsz esztendőm hatalom,
húsz esztendőm eladom.
Hogyha nem kell senkinek,
hát az ördög veszi meg...*

Az egyéni következményt vállalni kell ugyan („Elfognak és felkötnék” ...), de a felelősség terhe a koré, amely nem tudott élni a „gyönyörűszép” szívek adottságaival. A népdalformával, pergő ritmussal könnyeddé, sőt, hetykévé válik a súlyos mondanivaló; egy olvasás után szinte elfeledhetetlen. Ez így együtt veszedelmes volt a tanári, de kiváló belépő a költői pályára:

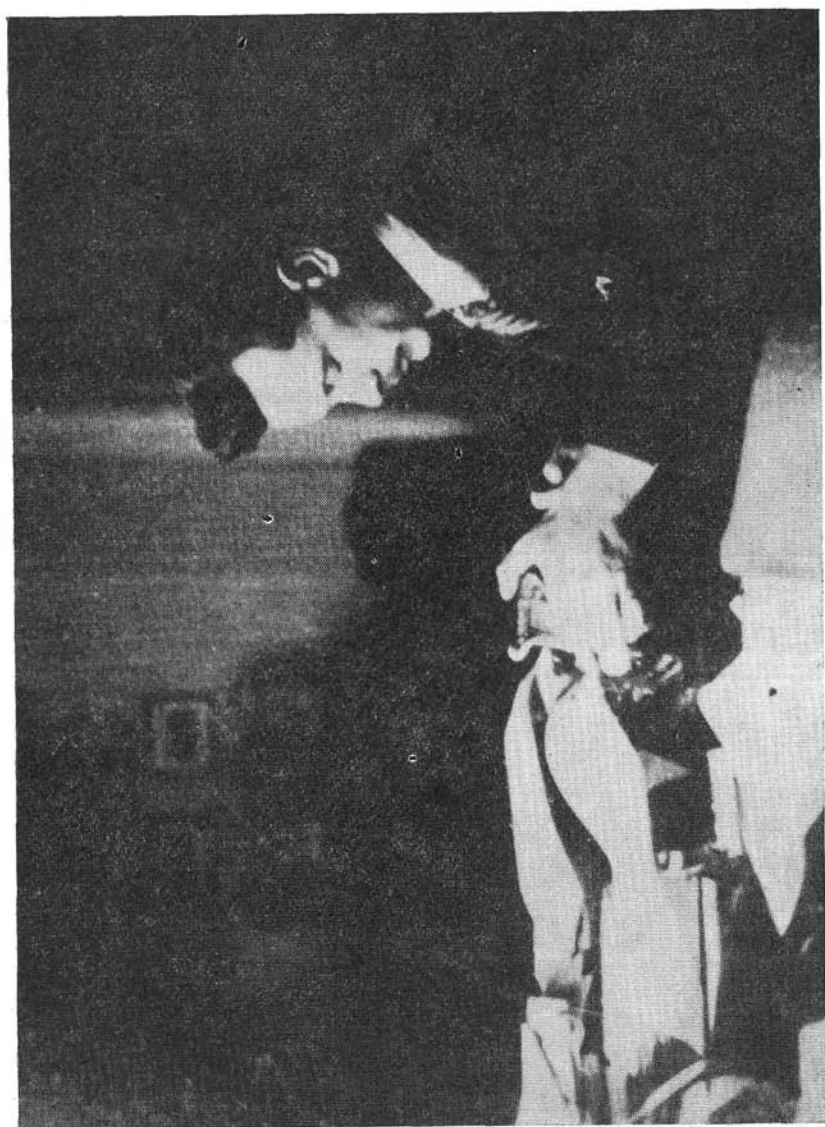
*Én egész népemet fogom
nem középiskolás fokon
tani-
tani.*

1925 őszén Bécsbe ment, beiratkozott az egyetemre. Újságárlásból, házitanítóskodásból élt, takarításért lakott. Megismerkedett a bécsi magyar politikai emigráció író tagjaival, akik barátságukba fogadták. Ismerkedett a modern irodalom új irányjaival is, nagyszabású terveket szőtt, haza küldött levelei tele vannak bizakodó önértékeléssel.

A következő esztendőben Párizsba ment és a Sorbonne hallgatója lett. Eleinte nehezen barátkozott a francia fővárossal, de hamarosan itt is barátokra lelt, külföldi és magyar diákok, fiatal művészek személyében. Néhány francia folyóirat megnyílt előtte és közölte francia nyelven írt verseit. Világnézeti fejlődése szempontjából leglényegesebb marxista ismereteinek elmélyülése volt. Nővéréhez írott leveleiben beszámolt világosan kirajzolódott tennivalóiról, eszméi hovatartozásáról. 1927 nyarán egy hónapot a tengerparton töltött, mielőtt végképp hazautazott.

A kiállított verskézirat harmadik verskötetének (*Nincsen apám, se anyám*; 1929.) bevezetője, még 1927-ből Párizsból való.

Hazatérése után a pesti egyetemen akarta folytatni tanulmányait, de anyagi okok miatt kénytelen volt ezt is abbahagyni. Mint már idéztük, tanári állásra úgysem lehetett sok reménye. Költészete ezekben az években ível a csúcsok felé. Első verskötetei a hazai költői hagyomány és a legmodernebb irodalmi áramlatok ismerőjeként mutatják, de a hatásokon túl, eredeti tehetségű művész egyéniségét rajzolják elénk, akinek eddig soha nem hallott mondanivalói vannak a korról, kora emberéről és a világról. A mondanivaló és a művészi forma sem egységes még, a nagy szociális érzékenység mellett dacos, hetyke lázongás, ellágyuló gyengédség váltja, vagy fedi egymást; széles sodrású szabadvers, finom rimes játékok, zárt egyszerűségű népdalformák élnek egymás mellett. Az 1929-ben megjelenő *Nincsen apám, se anyám* és az 1931-es *Dönts a tőkét, ne siránkozz* című kötetei ezt a tartalmi és formai sokszínűséget viszik tovább. Eddigi lázongása azonban határozott forradalmi tartalmat, társadalomkritikája pedig osztályharcos jelleget kap. Összefügg ez a válság következtében felszínre kerülő súlyos gazdasági és társadalmi problémákkal, valamint az ezek nyomán felélénkülő munkásmozgalom-

mal. 1930-tól József Attila is tagja az illegális kommunista pártnak, részt vesz akcióiban, s a tömeggel való találkozás a közösség mindenható erejének hitével tölti el líráját. Az egygyéforrás nemcsak tudatos vállalása a forradalmi harcnak, hanem a kisemmizettek ügyével való érzelmi azonosulás is. Különösen a *Döntsd a tőkét* kötet verseiben érezhető ez. A lázadó keménység és simogató lágyság különös keverékei ezek az izzó tartalmú, sodró lendületű versek. A kötet egyik legszebb darabja: a *Tömeg* (egyébként valóságos élmény alapján született: a költő személyes résztvevője volt az 1930. szeptember 1-i tömegtüntetésnek), nemcsak a „munkát, kenyeret” követelő félelmes, nyers erőt érzékelteti a felvonulókban, hanem — mintegy igazságos harcuk hitelül — egyéni arcokat is felvillant:

*Nyirkos, görbedő atyáim,
édes, sovány leánykáim,
a tömeg.*

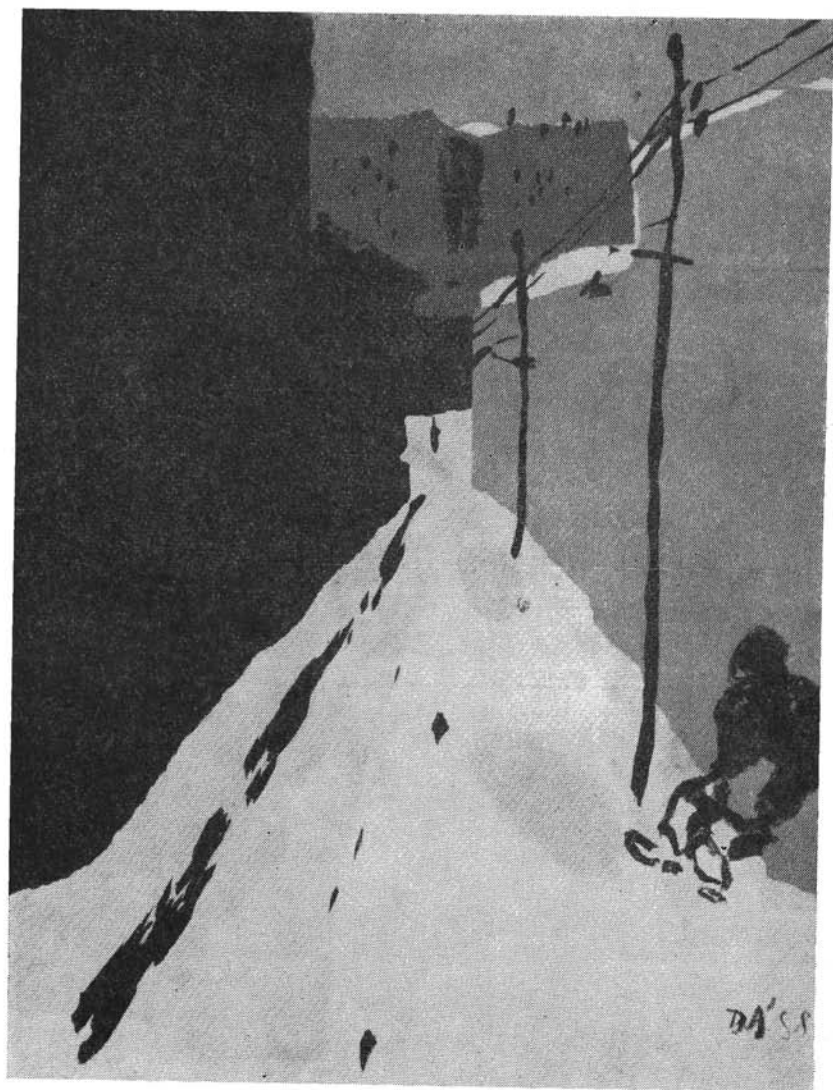
A kötetet néhány nappal megjelenése után az ügyészség elkobozta a *Szocialisták* című vers és az egyik Villon-fordítása miatt. A költőt bíróság elé állították osztály elleni izgatás vádjával. A kiállított vers a kötet ügyészségi példányából készült másolat. A „vád tárgyat” képező sorokat a vádló barna ceruzával jelölte meg.

Az útkeresés időszaka lezárult. Az 1932-ben megjelenő *Külvárosi éj* című kötetétől számítható az érett alkotószakasz kezdete, amikor kibomlott sokszínű szépségében ez az új, különös líra. Egy ellentmondásokkal teli időszak minden felmerülő kérdésére választ kívánt adni. Nehéz kor ez: az alig indult forradalmi lendületet lefékezi az erőtlenség és a készülő ijesztő jövő; a világpolitikai események — az erősödő fasizmus ideje ez — kuszálják a hazai bajokat, rég megoldásra váró gazdasági és társadalmi problémákat a „nemzeti nyomor”-t, a „munkátlan munkások” és „gödörlakó kukikusok” gondját:

*Az elnyomás csapatban károg,
élő szívre, mint dögre száll —
s a földgolyón nyomor szivárog,
mint hülyék orcáján a nyál.*

(Ős patkány terjeszt kórt)

A modern tudomány óriási távlatokat nyitott és ezzel a végteleen részesévé avatta az emberi értelmet, ugyanakkor millióknak hiányzott a napi kenyér biztonsága. — A végletek közt hanyórázó kor embere József Attila költészetének tárgya, a napi gondok közt élő társadalmi lény s a mindenség óriása. Egységben ábrázolni e sokféleséget: a természet és társadalom törvényei által meghatározott, de azt felismerni és megváltoztatni képes emberi értelmet, az érzelmek finom rezdüléseit, a külső tárgyi világot és a lélek belső mélyeit kölcsönös egymásra hatásukban — ez József Attila művészetének

újszerű tartalma. A költői módszer a tárgy felismert törvényszerűségeihez igazodik, a kezdeti indulati izzás kutató figyelemmé, a csapongás módszeres elemzéssé, a pátosz fojtott szenvedéllyé, a hetykeség megalapozott hitté válik. A fogalmak, melyek felületes látszatra a hétköznapi valóságjelenségeket követik, több értelmet nyernek, innen e költészet különös vibrálása.

A kiállításnak ezen a szakaszán azokból a versekből jeleztünk néhányat, amelyek e tartalmi és formai újítások legszembetűnőbb hordozói. A kötet-címlap formájában megjelenő *Külvárosi éj*, az illusztrációval jelzett *Téli éjszaka*, a két falu-vers: a *Holt vidék* és *Falu* kézírata — az érett József Attila műhelyébe vezetnek. Az eddigi szoros életrajzi időrend megbomlik itt; a költői anyagot *tematikusan* csoportosítottuk, elsősorban azokat a verseket sorakoztatva egymás mellé, amelyek a többsikű művészi ábrázolás legkézenfekvőbb hordozói. A nagy leíróversek finomrajzú képei a tapintható valóság érzetével hatnak. Általuk az adott kor történelmi—társadalmi helyzetéről kapunk igaz képet, az emberről, aki e meghatározott világ jelenségei között él, de aki értelmével képes behatolni az addig öröknak hitt társadalmi és természeti törvények titkaiba, hogy a maga méltóbb jövődjének anyagát formálja belőlük. Ez az emberközpontúság adja tartalmát a táj ábrázolásának, a metsző pontosságúvá esztergályozott fogalmaknak, — ez hevíti szenvedéllyé a látszatra tárgyilagos művészi magatartást.

*En hazám, fajom és emberiségem
iránt ismerem szép kötelességem...*

vallja egyik töredékében, amelyet e költői nézőpont jellemzésére mottóul választottunk. Mi hát ez a felismert művészi kötelesség? Pontos, hamisítatlan számbavétele a kor embere külső (történelmi, társadalmi) és belső (természeti, pszichikai) lehetőségeinek a jövő érdekében. Tudatos vállalása a kisemmizettek jelenének társadalmilag, politikailag:

*Sziszegve se szolgállok aljas,
nyomorító hatalmakat!*

(Ars poetica)

Erre a felelősségtudatra, szilárd emberi hitre épül fel ez a költészet. Az ő szemén keresztül látjuk a korabeli Magyarország társadalmának minden rétegét, s erkölcsi hitele emberközelségre hozza számunkra a jövő távlatokat.

*A költő — ajkán csörömpöl a szó,
de ő, (az adott világ
varázsának mérnöke),
tudatos jövőbe lát,
s megszerkeszti magában, mint ti
majd kint a harmóniát.*

(A város peremén)

Arts poetica

[illegible]

kért a forrás - ~~széles~~ ^{fürdő} ~~és~~ abban!
 A nyugalom és a természet
 egymást illeti a kél a habban
 Kelemen és csengő

- meidän rekkel?
Mäs kältik ~~linenit ne uudet~~.
Koskolvan magakat siegig,
koholt kipekkel ei rekkel
nimenen nāmoot mindeppik

En tuffast ~~Falkenberg~~
 Te kanstj töl e mai Koesman!
 An ~~te~~ intelenig e torabb!

~~Te kérem, hogy~~ s mai kocsmán.
An ~~az~~ értelemig is tovább!
habad eszeddel, ne add orsmány
szél mit alyam
miden a halga ostobák!

Kínosalku - in hadi lepek
~~Te ne alkadját lepet boldog!~~
~~Mások~~
~~Mert megf akarki meggyalár,~~
 meggyalárnak pirosó foltok,
 elisora nevelő a lá.

Eddig vezet az első terem kiállított anyaga. Csupán jelez, teljességre nem törekedhetett. Élete első — fiatalkori — szakaszának ábrázolása részletesebb, mint a későbbiek, ahol inkább a művészi pálya bemutatására törekedtünk, itt is elsősorban a csúcsoakat ragadta meg. A nem egyformán részletezett életrajz arányeltolódás látszatát kelthetné, ha utolsó örvallomásaival, verseivel a költő maga nem növelné meg nehéz gyermekora különös fontosságát.

A kiállítás módszere a második szobában is a tematikus csoportosítást követi. Életének főbb állomásairól a bemutatott költői anyag beszél; egész emberi valóját mintegy fölszívják művei. A válogatással — adott keretek között — az egyes korszakok, vagy egyes témák legjellemzőbb verseinek bemutatásával sem tudunk utalni a teljes vonulatra. Arról kívántunk itt az irodalmi kiállítás nyelvén beszélni, amit esztétikai eredményein túl ma a legnagyobbnak érzünk József Attila költői-emberi alakjában: felismert hivatásának következetes vállalásáról, arról, ahogy hitet tett utolsó pillanatáig a közösség nagy ügye mellett — magára maradva is.

Az emberi kapcsolatokból való fokozatos kiszorulás a legnagyobb tragédia volt életében. Ő, aki művészetével az egész emberi társadalomnak szerkesztett „harmóniát”, magában az „ólálkodó semmi”-vel csatázik. József Attila társtalansága nem pusztán a zseni magánya — aki kortársainál mélyebb és bonyolultabb összefüggésekben látja a jövőendő távlatokat, nem is a magánéletében harmóniára nem lelt emberé. Más, több, tragikusabb ennél: egy érzékeny idegrendszer küzdelme a megsemmisítő széthullással. József Attila magányában riasztó az, hogy a „tisztá úr” nemcsak érzelmi, hanem értelmi élményévé is válik:

*Gondoljátok meg: Ezen a világon
nincs senkim, semmim. S mit úgy hívtam: én,
az sincsen. Utolsó morzsáit rágom,
amíg elkészül ez a költemény...*

(Ki-be ugrál...)

Előtte senki nem tett hitet ilyen megrázó bizonyosságtétellel az egyén és közösség egymásra utaltságáról, mint József Attila magány-költészete, amelynek nyitánya a második szoba első kiállított verskézirata:

*A semmi ágán ül szívem,
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szeliden
s nézik, nézik a csillagok.*

(Lassan tűnődve)

Emberi lehetőségeken túli magány ez; a kozmosz végtelenjébe kapcsolva véges létünk szomorúságát — társakat keres a csillagokban, amelyekkel a vonzás és tasztítás hennünk is élő törvénye útján meg is találja a kapcsolatot.

József Attila

NAGYON
FÁJ

A társtalanság élménye ott sikolt Bartók Béla muzsikájában is, — nem véletlenül érezte őt a nálánál fiatalabb költő szellemi rokonának. Más-más művészet nyelvén szinte azonos képet adtak korukról. A mozgó világ természettudományosan pontos tanulmányozása, a „törvény” és „harmónia” lázas keresése, az egyszerűség és tisztaság ideálja, a tartalmi és formai megoldásaikban az ősi nemzetinek és korszerűnek szintézise kapcsolja össze művészetüket. József Attila 1934-ben megjelenő gyűjteményes verskötetének címével (*Medvetánc*) Bartók egyik zongoradarabját idézi. Tudtunkkal csak egyszer találkoztak futólag. Hivatásukat — egymástól függetlenül — egyforma felelősséggel vállalták.

*Aki dudás akar lenni,
pokolba kell annak menni.
Ott kell annak megtanulni,
hogyan kell a dudát fújni.*

— idézi József Attila *Medvetánc* kötetének mottójaként a népdal sorait. Koruk poklát mindketten megjárták: a fajokat, nemzeteket egymás ellen fordító esztendőkből Bartók Béla a muzsika, József Attila a költészet nyelvén hirdeti a népek testvériségét:

*A harcot, melyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés,
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk: és nem is kevés.*

(A Dunánál)

Az 1936-ban induló Szép Szó című irodalmi folyóiratnak egyik szerkesztője lesz. (A lap címét József Attila adta.) Ugyanez év karácsonyán *Nagyon fáj* címmel jelenik meg utolsó verseskötete. — Súlyos beteg ekkor már, de nagy fegyellemmel és igen sokat dolgozik: szerkeszt, verset, cikket ír, műfordít. Biztos egzisztenciája nincs. 1937 első hónapjaiban még egyszer megkísérli, hogy szilárd anyagi alapot teremtsen magának, állást keres; kérvénye mellé csatolja híres *Curriculum vitae*-jét. Elutasítják...

*Harmínc két évem elszelelt
s még havi kétszáz sose telt.
Az ám,
Hazám.*

(Születésnapomra)

— vallja derűs keserőséggel utolsó születése napján.

A kiállítás nagy tablója a továbbiakban utolsó esztendejének egy nagy pillanatáról ad számot: Thomas Mann-nal való találkozásától. Az emigrációban élő nagy német író 1937 januárjában hazánkba látogatott. Felolvasóestjére nyilvános köszöntésül József Attila írt verset, elmondását a rendőrség betiltotta. Politikai tettnek minősült — mint ahogy az is volt — a költői mondanivaló, amely Thomas

Sisij' lät, mit tegok en, hox enen
he riron pakadok, u nenen

Min a mator, nesen beg ulleat,
he nimenen utja en nem indelhat
jon. wajak he k'p'p'p'p'p'p'p'p'p'
ästelmetles korakat nolenek.

Mann-nal is azonosan látta a kor művésznének feladatát. „Meggyőződésem — vallja Thomas Mann a Szép Szó-nak adott nyilatkozatában — hogy a költő, aki ma emberies állásfoglalás dolgában az embernek a politikában felvetett létkérdésére megtagadja a választ s a szellemet az érdekeknek elárulja, a szellem terén is elveszett ember.”

*Te jól tudod, a költő sose lódi:
az igazat mondd, necsak a valódit,
a fényt, amelytől világlik agyunk,
hisz egymás nélkül sötétben vagyunk.*

(Thomas Mann üdvözlése)

A tabló anyagát tételekbe foglalt költői hitvallásának: *Ars poetica*-jának kézírata zárja. Az a mű, amelynek gondolati elemeire a kiállítás versanyagát felépítettük, s amelynek kiemelt soraival a költőről mi: utókora vallani tartozunk:

*Én nem fogom be pörös számat,
A tudásnak teszek panaszt.
Rám tekint pártfogón e század...*

Az ablak alatti tárló anyaga balatonszárszói tartózkodásáról beszél. A két vers (*A hullámok lágy tánc*..., *Balatonszárszó*) az 1936-os nyár emlékét őrzi; az utóbbi egy futó szerelem üdítő boldogságát is. — Aztán a levelek, amelyek egy esztendő múlva ijesztő híreket küldenek a beteg költő állapotáról. Az utolsó hónap történetét József Jolán könyvéből ismerjük. E levelek szinte megelevenítik szomorú napjait. A nővér arról a küzdelemről ír, amellyel maguk közé szeretnék kapcsolni az összeroskadt lelkű beteget: „... Olyan testi és szellemi letargiában tölt éjt és napot, amikben ritka pillanatok a derűs hangulatai.” — Pedig magában hősies erőfeszítéssel — dolgozni, újra talpraállni akar. „Sokat változtam, talán egészen megöregedtem — írja 9 nappal halála előtt egyik barátjának. — Hozzá kell most szoknom újból a világhoz. Talán sikerülni fog. Ismered a Helység kalapácsát ugye, — ott állnak ezek a sorok:

*Sikerülni fog, mert
Sikerülnie kell,
Mondá a szentegyházi fogoly.*

S a tenyeréről ugyan lemegy a bőr, de mégis leereszkedik, jobban mondva, lemászik a földre”.

Az utolsó szerelemnek külön egységet biztosítottunk: ez volt a végső szál, amely az élethez fűzte. A szeretett lénybe, a végre megtalált társba kapaszkodik utoljára fellobbanó életösztönével, alakja köré font minden szépséget, amelyért élni érdemes. A himnuszok imádságos áhítatával, szívig ható természetességgel szólal meg ez a szerelmi líra, hogy rögtön búcsúzzék is:

*Ki tudom, még sokáig élek,
köszönöm neked, hogy remélek,
magamnak békés elmúlást,
neked szép, csendes búsulást.*

(Töredék)

Aztán az utolsó versek. Az itt kiállított darabok pontos keletkezési idejét nem ismerjük, de vitathatatlan, hogy végrendeletek. Talán készült szörnyű halálára? — A tárló anyagának tanúsága szerint: igen. — Barátai és orvosa december 2-án meglátogatták. E találkozáskor állapota megnyugtatónak látszott. Mikor elmentek, mindenáron velük akart utazni. Nem tudták magukkal vinni: nem fért be az autóba. József Jolán emlékezése szerint másnap délelőtt nyugodt volt, derűs, mint régen — s leveleket írt: a tárlóban bemutatott búcsúleveleket. A délután, az este is zavartalan volt. Sétára indult — és nem jött vissza. Holttestét Magyarország térképével takarták le az állomás ügyeletes dolgozói...

*Íme, hát meggletem hazámat,
a földet, ahol nevemet
hibátlanul írják fölébem,
ha eltemet, ki eltemet.*

Élete utolsó napjaiban született ez a vers: Balatonszárszó szomorú büszkesége. A haza akkor egy sírhelynyi föld volt a költőnek — ma, hazája a művelt nagyvilág.

DEUTSCHE RESUME

József Attila — der grösste ungarische Dichter der Epoche zwischen den zwei Weltkriegen, — hat den letzten Monat seines Lebens in Balatonszárszó, im Heim seiner jüngeren Schwester verbracht. Er ist hieher nach Monate lang dauernder sanatorischer Behandlung am Abend des 4-ten Novembers 1937 in Begleitung seiner älteren Schwester angekommen und am Abend des 3-ten Dezembers hat er sich in zusammengebrochenem Seelenzustand vor einen Zug geworfen. Er war damals 32 Jahre alt.

Das kleine Gedenkmuseum war die letzte Wohnung des Dichters, von hier führte sein verhängnisvoller Spaziergang bis zum nahen Eisenbahnschranken. In der Wohnung hatte der Dichter damals ausser einigen persönlichen Gebrauchsgegenständen kein Eigentum, und so hielten die Veranstalter der Ausstellung die Rekonstruktion der seither verlorengegangenen Wohnungseinrichtung für unnötig. Da er auch in seine letzte Wohnung in einem Koffer seinen ängstlich verwahrten Schatz: seine Handschriften mit sich brachte, wollten die Veranstalter mit der Präsentation seines literarischen Nachlasses, wenn auch nicht einmal die gegenständliche, so doch die authentische geistige Atmosphäre seiner letzten Tage in Szárszó herauf beschwören. Der handschriftliche Nachlass des Dichters ist jetzt das Eigentum des Literarischen Museums von Petöfi. Das Material der Ausstellung in Balatonszárszó ist eine Kopie des Originals. Es ist eine Kopie darum, weil man das wertvolle Material sonst von dem beschädigenden Einfluss des Lichtes und des feinen Staubes nicht verwahren könnte.

Das erste Stübchen der Ausstellung bezeichnet ausser der schematischen Darstellung auch die Gipfel seiner dichterischen Laufbahn. Wir haben aus seiner Kinder- und Jugendjahren in erster Linie jene Motive hervorgehoben, deren drückende Erlebnisse ihn bis zum Tode begleiteten und schliesslich irgendwie, wenn auch nicht unmittelbare, so doch die indirekten Gründe seines letzten, tragischen Entschlusses geworden sind. Diese Motive fasste der Dichter selbst in seiner Selbstbiographie ab, welche er einige Monate vor seinem Tode geschrieben hat.

Er ist im Jahre 1905 in Budapest geboren, in einem Miethaus der Vorstadt. Sein Vater — der unternehmungslustige Seifensieder — hat drei Jahre nach der Geburt des Sohnes seine Familie verlassen mit dem Absicht um nach Amerika auszuwandern. Die Sorge der Familie lastete auf den Schultern der Mutter, die mit Gelegenheitsarbeiten das knappe Brot für die drei Kinder verdiente. Sie musste die zwei kleineren Kinder — so auch den fünfjährigen Attila — in Asyl geben. Als sie dieselben zu sich nehmen konnte, brach der

erste Weltkrieg aus. Die Mutti war damals schon totkrank, sie ist im Jahre 1919 gestorben. Der junge József Attila hat seine einzige Stütze verloren. Er schleuderte lange herum, dann kam er in 1920 ins Gymnasium von Makó. Nach einem Selbstmordversuch verliess er die Schule. Er maturierte auf privatem Wege, dann liess er sich auf die Universität von Szeged einschreiben, aber er durfte seine Studien wegen seines Gedichtes „Tiszta szívvel“ (Mit reinem Herzen) nicht fortsetzen. Er liess sich auf die Wiener, später auf die Pariser Universität einschreiben und entbehrte sehr viel ohne sicheren materiellen Grund.

Er schrieb Gedichte seit seiner Kindheit. Sein erstes Gedicht ist in seinem 11-ten Lebensjahr entstanden. Er ist 17 Jahre alt, als sein erstes Gedichtbuch im Jahre 1922 erschien. Seine ersten Gedichte charakterisiert das Kennntnis der lyrischen Traditionen der Weltliteratur und der ungarischen Literatur, ein sicherer Formsinn und eine grosse soziale Empfindlichkeit. Wien und später Paris machen ihn mit den modernen dichterischen Richtungen bekannt. Seine reife Dichtkunst charakterisiert die hochgradige künstlerische Vereinigung des Modernismus und der alten nationalen Tradition. Als er aus Paris heimkehrte — das sind die Jahre der wirtschaftlichen Weltkrise, — wurde auch er selbst ein organisiertes Mitglied der Arbeiterbewegung. Er stellte seine Kunst in den Dienst des Kampfes für die soziale Umwandlung. Er wollte auf alle Fragen seiner widerspruchsvollen Epoche im Namen der Menschheit mit den Methoden der modernen Wissenschaft eine Antwort geben. Diese neue, vielfarbige Lyrik forschte mit ihren philosophischen, gefühlsvollen Ideen nach den Gesetzmässigkeiten der äusseren objektiven Welt (der Natur und der Gesellschaft) und der inneren Tiefe der menschlichen Seele.

Das Material des ersten Zimmers führt uns bis zur Entwicklung seiner grossen Dichtkunst mit gesellschaftlichen Gedanken.

In dem zweiten Zimmer wird die letzte Periode seines Lebens mit den dichterischen Ergebnissen des letzten Jahres veranschaulicht, seine erschütternden menschlichen und dichterischen Bekenntnisse, als er allein geblieben kämpft für das Humanum, für die menschlichen Werte in seiner unmenschlichen Epoche, zur Zeit der immer stärker gewordenen Faschismus. Diese Humanität schliesst ihn an Bartók Béla, den grossen ungarischen Komponisten des Jahrhunderts, zwar in der Sprache verschiedener Künste, doch geben sie ein identisches Bild über ihre Epoche, ihre Nation, über die ganze Menschheit. Diese Stellungnahme schliesst ihn an Thomas Mann, den grossen deutschen Schriftsteller, dem er im Jahre 1937 begegnete.

Weiterhin legen wir die Dokumente des in Szántó verbrachten Monats vor: Briefe, die von der immer abnehmenden Kraft des

kranken Dichters berichten, von der letzten schönen Liebe — dies war der letzte Faden, der ihn noch zum Leben knüpfte. Hier bekamen seine in Balatonszárszó geschriebenen letzten Gedichte eine Stelle, in denen die Vernunft gegen den vernichtenden Zerfall seinen erschütternden Kampf führt. Sein letzter Tag war — nach den Erinnerungen seiner Schwester — heiter und ruhig. Da hat er über sein Los schon entschieden.

Auch sein Tod war ein Protest: Protest im Namen der Vernunft gegen die Unmenschlichkeit.

TÁJÉKOZTATÓ ADATOK MÚZEUMAINK MEGKÖZELÍTÉSÉHEZ

Kaposvár:

Budapesttől	kb. 200 km	(vasút, autó, autóbusz)
Siófoktól	„ 100 km	(„ „ „)
Fonyódtól	„ 55 km	(„ „ „)
Balatonlellétől	„ 50 km	(autó, autóbusz)

Siófok:

Budapesttől	kb. 115 km	(vasút, autó, autóbusz)
Kaposvártól	„ 100 km	(„ „ „)
Fonyódtól	„ 40 km	(„ „ „)
Balatonszentgyörgytől	65 km	(„ „ „)

Balatonszárszó:

Budapesttől	kb. 135 km	(vasút, autó, autóbusz)
Siófoktól	„ 20 km	(„ „ „)
Fonyódtól	„ 22 km	(„ „ „)
Balatonszentgyörgytől	45 km	(„ „ „)

Balatonszemes:

Budapesttől	kb. 140 km	(vasút, autó, autóbusz)
Siófoktól	„ 25 km	(„ „ „)
Fonyódtól	„ 17 km	(„ „ „)
Balatonszentgyörgytől	40 km	(„ „ „)

Nikla:

Balatonboglártól	kb. 38 km	(autóbusz)
Balatonkeresztúrtól	„ 60 km	(autó)

Zala:

Kaposvártól	kb. 75 km	(Tabig vasút, onnan autó, autóbusz)
Siófoktól	„ 30 km	(Tabig vasút, onnan autó, autóbusz)
Balatonboglártól	„ 40 km	(autó, autóbusz)

Somogytúr:

Kaposvártól	kb. 40 km	(autó, autóbusz)
Balatonlellétől	„ 15 km	(autó, autóbusz)

Felelős kiadó: Takáts Gyula

65. 4., 1770 Somogy megyei Nyomdaipari Vállalat
Készült 4000 példányban

